

De verbondenheid van een lijkwade

Met haar gepersonaliseerde lijkwaden biedt beeldend kunstenaar Valentine Kempynck een intiem rouwritueel op maat. Familieleden kunnen een dierbare nog een laatste keer toedekken met een warm deken. 'Ik wil de dood weer toelaten in het alledaagse leven.'

Het was alsof ze opnieuw als een baby te slapen werd gelegd in haar wieg.' De ogen van Marleen Moens glinsteren wanneer ze vertelt over de begrafenis van haar moeder. Op 29 november 2020 overleed Rosa aan covid, drie dagen voor haar 100ste verjaardag. Met haar zus Martine was Marleen die dag nog op bezoek geweest in het woonzorgcentrum, van top tot teen ingepakt in veiligheidskledij. Aanrakingen waren ten strengste verboden, hun laatste woorden moesten anderhalve meter overbruggen. Na drie quarantaines stierf Rosa in een steriele wereld van plastic maskers en blauwe handschoenen. Maar zo kil de dood, zo warm het afscheid dat erop volgde. Via een nichtje kwam de familie in contact met Valentine Kempynck (58). Na een carrière van meer dan 25 jaar als kostuumontwerper bij onder anderen Guy Cassiers en Toneelgroep Amsterdam legt de beeldend kunstenaar zich nu toe op de cre-

atie van lijkwaden, als een alternatief voor de klassieke doods-kist. Uit de oude wikkeltechniek, waarbij een overledene zorgvuldig in stof wordt ingepakt, puurde Kempynck een hedendaags afscheidsritueel dat ze *De omhelzing* doopte. Sinds 2019 werd het al negentien keer uitgevoerd. 'Elke wade is door mij handgemaakt', zegt Kempynck, terwijl ze op de tafel van haar atelier in Kapellen een wollen doek van wel 3 meter uitspreidt. 'Er bestaat een standaardmodel voor als het snel moet gaan, maar soms naai ik de wade ook samen met de kinderen en kleinkinderen, zoals in het geval van Rosa, die zelf naaister van beroep was. Dat soort symboliek maakt het ritueel des te mooier.'

Wat meteen opvalt, zijn de geborduurde armen die aan weerskanten van het doek uitsteken, zes in totaal. Kempynck baseert zich op foto's en borduurt ze zo levensecht mogelijk. Eentje heeft rimpels, een andere arm is van een jong kind. Aan de bovenkant staan twee

handpalmen in de vorm van een kommetje, om het hoofd van de dode te ondersteunen tijdens zijn of haar laatste reis. Als alle armen zijn toegeknoopt, is het lichaam helemaal ingepakt.

'Elke arm staat symbool voor iemand die afscheid wil nemen', legt Kempynck uit. 'Het idee is dat de nabestaanden samen het lichaam van de overledene voor een laatste keer symbolisch omhelzen en toedekken onder een dekentje van wol. Sommige families doen dat op één dag, andere hebben er een kleine week voor nodig. Het afscheidproces verloopt veel geleidelijker en zachter dan bij een kist die meteen dichtgaat. Je kunt de lijkwade bij het gezicht ook weer openleggen als je daar behoefte aan hebt.'

Familieopstelling

Bijzonder is dat in Kempyncks ritueel niet alleen de levenden, maar ook de doden een plek krijgen. 'De handen die het hoofd vasthouden, zijn meestal

voorbehouden voor de levenspartner, ook als die al een tijdje gestorven is. Dat is zoveel intiemer dan iemand herdenken via een kaarsje dat naast een doodsprentje staat.'

Voor de lijkwade van Antoine (*), die voor euthanasie koos en samen met zijn echtgenote nog mee de plannen voor zijn afscheidsviering uittekende, voegde Kempynck ook de hand van hun eerste kindje toe, dat kort na de geboorte overleed. 'Eigenlijk maak je de samenstelling van zo'n gezin weer compleet', zegt Kempynck. 'Als je rouwt, kom je snel in oud verdriet terecht. Daarom wenen we allemaal op begrafenissen van vreemden. In dit ritueel mag al die pijn naast elkaar bestaan. Ze wordt weer concreet, ook voor de kinderen van Antoine, die hun zusje nooit hebben gekend. Het onderscheid tussen dood of leven doet er plots niet meer toe. Het gaat om een gemeenschap die zich verbonden voelt in het verlies van een dierbare.'

Kempyncks lijkwaden krijgen zo ►►

soms iets van een familieopstelling. 'Wat is mijn plek in het geheel? Wie laat ik toe om afscheid te nemen? Hoe zal de familiale orde zich na mijn overlijden herschikken?' *De omhelzing* is een manier om met al die moeilijke vragen om te gaan. Zo begeleidde ik ooit een terminale vrouw die haar ex-man liever niet op de lijkwade wilde, terwijl die voor haar dochter een belangrijke steunfiguur is. Toen heb ik voorgesteld om te veel armen te maken en open te laten of een ervan voor haar ex zou zijn. Daar kon de vrouw vrede mee nemen.'

De dode aanraken

Met *De omhelzing* knoopt Kempynck aan bij een eeuwenoude traditie. Lijkwaden werden al gebruikt in de tijd van de Egyptische farao's en de inheemse Amerikanen, maar ook in de *Odyssee* waren ze een teken van trouw en vroomheid. In Vlaanderen is het pas sinds 2004 toegelaten om te kiezen tussen een kist en een lijkwade. De overheid kwam daarmee tegemoet aan de wensen van de moslimgemeenschap, die haar doden traditioneel in een witte 'kafan' begraaft. In principe kan een lijkwade altijd en overal, of de uitvaart nu plaatsvindt in een kerk of een crematorium, of iemand nu sterft in het ziekenhuis, een woonzorgcentrum of thuis. Alleen als een lichaam sneller dan gewoonlijk ontbindt door bijvoorbeeld chemotherapie of hartfalen, zal de begrafenisondernemer onder het stoffen omhulsel met een vochtabsorberend laken of een bodybag werken.

Een andere voorwaarde is dat lijkwades uit natuurlijke materialen worden gemaakt, zoals katoen, hennep, zijde of linnen. Zo wordt de grond niet vervuild bij het composteren en komen tijdens de verbranding geen schadelijke stoffen vrij. Voor Kempynck is die ecologische component erg belangrijk. Ze maakt haar lijkwaden met wol van Limburgse schapen. 'Een traditionele lijkzak leidt vaak tot nodeloos veel plastic in de grond. Voor een lijkwade vernietigt je geen bomen of dieren. We zijn natuur en gaan terug naar de natuur, daarmee is de cirkel rond.'

'Die duurzaamheidsgedachte spreekt velen aan', kadert Sandra De Haes van Op Eigen Wijze, een van de alternatieve uitvaartcentra in Vlaande-

ren die bekendstaan om hun persoonlijke aanpak. Met haar collega's van Doodgewoon uit Brugge, Gemoedsrust uit Hakendover en Anderzijds uit Gent werkt ze aan een opleiding voor de nieuwe generatie begrafenisondernemers die families willen aanmoedigen om het afscheid weer in eigen handen te nemen. Kempynck doet vaak een beroep op De Haes om families tijdens *De omhelzing* te begeleiden.

'In het Westen hebben we verdriet lang geprivatiseerd, maar nu voel je dat mensen weer bewust op zoek gaan naar intieme begrafenisrituelen waarin de dode nog een laatste keer gevierd wordt zoals hij of zij was', zegt De Haes. 'Is dat met een wake in opa's moestuin, waarna iedereen nog wat groenten plukt, of bij de bomma thuis met tomatensoep en pistolets: de familie bepaalt. Een lijkwade past perfect bij zo'n afscheid, vanwege de nabijheid en aaibaarheid. Je

ziet de contouren, het lichaam is nog ergens aanwezig.'

Ook het lichaam wassen voor het inwikkelen, of gewoon erbij zijn wanneer dat gebeurt, maakt dat je het overlijden bewuster kunt beleven, vindt Kempynck. 'Nabestaanden denken vaak dat je het lichaam zelf niet mag aanraken, maar het tegendeel is waar. Bij een overlijden moet er wettelijk alleen een dokter langskomen die de dood vaststelt, daarna ben je vrij om het afscheid vorm te geven zoals je wilt. Tijdens het wassen voel je de overgang van het leven naar de dood, je ziet het lichaam koud worden. Ik zeg niet dat je zo later zelf gemakkelijker zal sterven, maar je leert wel beter over de dood te praten als je haar al eens van dichtbij hebt meegeemaakt. Dat geldt ook voor kinderen. Vaak sluiten we hen met de beste bedoelingen uit, maar zo ontnemen we hen het recht op verdriet. Plots is oma ver-

dwenen, mama en papa wenen, maar het kind weet niet wat er gebeurd is. Samen met de ouders het lichaam zachtjes toedekken brengt voor beide partijen verzachting.'

Zowel Kempynck als De Haes is het erover eens dat we moeten oefenen om de dood weer als een integraal onderdeel van het leven te zien. 'Iedereen wil het eeuwige leven en daar houden we krampachtig aan vast', aldus De Haes. 'Maar hoeveel mensen sterven niet eenzaam in de ambulance onderweg naar het ziekenhuis, terwijl ze eigenlijk in hun stervensproces zitten en heel andere zorgen nodig hebben? We zijn zo vreemd van de dood dat we haar soms niet meer herkennen. Oudere mensen hebben die kennis vaak wel nog, leerde ik als jonge palliatief verpleegkundige. Ooit was ik op bezoek bij een koppel van wie de stervende man erg kortademig en onrustig was. Op mijn voorstel om de huisarts te bellen, stelde zijn echtgenote me gerust. Ze zag dat haar man "aan het inpakken was voor zijn laatste reis" en binnen een drietal dagen zou "vertrekken". Ze had haar ouders zien sterven en liet haar man toe dat ook te doen.'

Sneeuw witje

Als jonge vrouw verloor Kempynck een kindje, waarna ze op zoek ging naar een andere manier om met dat verdriet om te gaan. Sindsdien vormt dat een belangrijke motor van haar werk. Behalve *De omhelzing* is er het project *moedervlek*: de kunstenaress tatoeëert een extra moedervlekje bij mama's als aandenken

'Er bestaat een standaardmodel voor als het snel moet gaan, maar soms naai ik de wade samen met de kinderen en kleinkinderen. Dat soort symboliek maakt het ritueel des te mooier'

aan een kindje dat er niet (meer) is. Het ritueel wordt in stilte uitgevoerd onder een eeuwenoude levensboom in Kempynck's tuin op het voormalige kasteeldomein waar ze samen met haar man, theatermaker Benjamin Verdonck, en vier andere gezinnen woont. In die prachtige natuur organiseert Kempynck ook andere afscheidsceremonies op maat.

Geïnspireerd op een oud West-Vlaams volksgeloof bouwt Kempynck sinds 2005 ook *banksjes* op de huizen van nabestaanden: kleine, stenen constructies die het dak versterken en beschermen tegen de storm of boze geesten. Ondertussen staan er banksjes op het Huis van het Kind in Leuven, bij het jeugdhuis van de Marokkaanse gemeenschap in Mechelen en in het vluchtelingenkamp van Calais. Tijdens corona begon Kempynck ook op eigen houtje banksjes te bouwen op onverwachte plaatsen, voor alle doden op de dool.

'Ik zie het als plekjes waar onze voorouders even kunnen uitrusten en dicht bij hun familie zijn. Vergelijk het met een stoel die je bijzet aan de keukentafel. De doden verdienen een plek in de openbare ruimte, zodat we ons verdriet met anderen kunnen delen, zonder dat we daarvoor naar een kerkhof hoeven. Niet

alleen voor de nabestaanden is het een mooi aandenken, ook voor de stervenden biedt het troost. Zo vroeg een man me ooit om er twee bij zijn dochters te zetten, zo wist hij waar hij na zijn overlijden naartoe kon.'

De daad van het samen bouwen of doen ligt voor Kempynck aan de basis van al haar rouwrituelen. De voorbije twee jaar voerde ze aan de Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen een onderzoeksproject naar wat ze 'de sacrale ruimte van de handeling' noemt. 'Verdriet is iets heel fysieks. Actie ondernemen helpt je om het beter te verwerken. De banksjes hebben, net zoals de lijkwaden, iets functioneels. Er komt een praktisch gesprek bij kijken: wie zorgt voor de ladder en kruip op het dak? Hoe gaan we oma toedekken en wie sluit de eerste arm? Zo trek je die rouw binnen in het alledaagse leven en ga je met het verdriet om, zonder dat je er per se veel woorden voor nodig hebt. In mijn werk wil ik de dood ook aanwezig laten zijn op momenten dat je níét door de pijn verteerd wordt. Je bent aan het barbecueën in de tuin en plots glijden je ogen langs het banksje voor je papa, of op school kan een kind er eventjes gaan bij zitten als het het moeilijk heeft. Zo wordt de duisternis weer een deel van het leven.' Ook de familie Moens voelde dat een goede *closure* cruciaal is om het verdriet te gronden. Ondanks het gemis genieten ze nog steeds na van het afscheid. Broer Tony kijkt nog geregeld naar de foto's die hij maakte van zijn moeders lijkwade, iets wat hij op een begrafenis met een kist niet zo snel zou doen. 'Rondom haar lichaam hadden we rozen geschikt, als erbetoon aan Rosa', zegt hij. 'Zowel de priester als de begrafenisondernemer had nog nooit zoiets moois gezien. Ons mama zag eruit als Sneeuw witje die voor eeuwig zou slapen. Zo wil ik later ook best gaan.' ■

www.valentinekempynck.be

